

SUUCİ < SUGECİ / (BEL) YAZITI NE ZAMAN YAZILDI?

Osman Fikri SERTKAYA

S u c i (*Boyla Kutlug Yargan bengüsi*) adı ile bilinen Göktürk harfli 11 satırlık yazıt Finli araştırmacı Gustav John Ramstedt tarafından 1900 yılında Urga (Ulan-Bator)'dan Handu-Wang Manastırına giderken Kuzey Moğolistan'da Ar-Aşhatu dağı, Dolon Hıduk dolaylarında Sudcin-Dava'da (48° 1/2 K - 105° D)'da tespit edilmiştir. Ramstedt, 1909 yılında Sakari Pälvi ile birlikte yazıtı tekrar incelemiş ve 1913 yılında da *Journal de la Société Finno-Ougrienne*'nin XXX. cildinde yayımlamıştır.¹

11 satırlık yazıtın ilk dokuz satırı aşağıdan yukarıya doğru, 10.-11. satırlar ise sağdan sola doğru yazılmıştır. Anıtın üst kısmında bir de damga vardır.

Bu metnin tarihlenmesi genellikle yazıtın ikinci satırında geçen ²*Kırk(ı)z oğlu m(e)n. Boyla Kutl(u)g Y(a)rg(a)n ³m(e)n. Kutl(u)g B(a)ga T(a)rk(a)n Öge buyruku m(e)n* ibaresine dayanılarak Kırgız devri metni sayılmakta bu yüzden de metnin tarihi 845-850 tarihlerinden sonraya ait sayılmaktadır.

Son olarak Louis Bazin *Les Systemes Chronologiques dans le Monde Turc Ancien* adlı eserinde Suci'nin tarihlendirilmesi için şu hükmü verir: "Öyleyse Suci yazıtı 840'tan sonraki yıllara aittir ve IX. yüzyılın ortalarına veya ikinci yarısına tarihlendirilebilir".

Ancak bu tarih problemini çözümlenmenin bir yolu da yazıtın ilk satırının dikkatli bir şekilde incelenmesinden geçer.

Yazıtın [𐰽𐰺]Y𐰽 : 𐰽𐰺 : 𐰽𐰺 : 𐰽𐰺Y𐰽 : 𐰽𐰺Y𐰽Y𐰽 : 𐰽𐰺Y𐰽Y𐰽 şeklindeki ilk satırı bugüne kadar üç şekilde transkripsiyonlanmış ve tercüme edilmiştir.

I. Uygur : yirintä : Yaglakar : Kan : Ata : kel[tim]

G. J. Ramstedt ilk satırı *uygur yirintä yaglakar kan ata kel[tim]* şeklinde okumuş ve "Ich lande der Uiguren war ich, Jaglakar-Kan-Ata, ein ankömmling" şeklinde de tercüme etmiştir.² Yani Ramstedt Metinde geçen Y¹G¹L¹K¹R¹ : K¹N¹ : T¹ : y(a)gl(a)k(a)r : k(a)n : ta : ibaresini Y(a)gl(a)k(a)r K(a)n (A)ta okuyup kişi adı olarak teşhis etmiştir.

¹ Gustav John Ramstedt, "Zwei uigurische Runeninschriften in der Nord-Mongolei", *Journal de la Société Finno-Ougrienne*, 1913, XXX, s. 1-9.

Hüseyin Namık Orkun *Eski Türk Yazıtları* adlı eserinde S u c i yazıtının ilk satırını *Uygur yirinte yağlakar kan ata kel[tim]* okuyarak “Uygur yerinte (ben) Yağlakar kan Ata geldim” şeklinde tercüme etmekte, yani G. J. Ramstedt’in okuyuş ve tercümesini aynen tekrarlamaktadır.³ Eserinin “Sözlük” cildinde de ibareyi **Yağlakar kan ata** “has isim, hepside ünvan Su. 1 (I, 156)”⁴ karşılığıyla kişi adı olarak teşhis etmiştir.

Sergey Efimoviç Malov da *Eniseyskaya Pismennost Tyurkov* adlı eserinde S u c i yazıtının ilk satırını *Uygur yirintä Yağlaqar qan ata kältim (?)*⁵ ve *Уйгур жіринтә Жағлақар қан Ата кәлтим (?)*⁶ okuyarak “Я, Яглақар-хан-ата, пришел из уйгурской земли”⁷ ve “Я, Яглақар-хан-ата, был пришелец в уйгурской земле”⁸ şeklinde tercüme eder. Yani Malov da Ramstedt’i iki defa aynen tekrarlar.

II. Uygur : yirinte : Yağlakar : Kan : ata : kel[tim]

Bu transkripsiyon Louis Bazin’e aittir. Bazin, *Yağlakar Kan* unvanından sonra (a)t- fiilini bulmakta ve cümleyi *at-a kel-dim* “sürdüm, kovdum” şeklinde anlamaktadır.⁹

Ugo Marazzi¹⁰ ile bazı yayınlarında Osman Sertkaya Bazin’in bu görüşüne uymuşlardır.¹¹

Bu şekildeki bir açıklama Kırgızların Ötüken havalisine 845-850’den sonra hâkim olmaları yüzünden Suci yazıtının tarihini Ötüken Kırgızları devresine taşımakta ve Suci yazıtı yukarıda da belirttiğimiz üzere L. Bazin tarafından Ötüken Kırgızlarına ait 840 tarihinden sonra yazılan bir yazıt sayılmaktadır.

² Gustav John Ramstedt, "a. g. e.", s. 5.

³ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, I, İstanbul 1936, s. 155-159.

⁴ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, IV, İstanbul 1941, s. 173.

⁵ Sergey E. Malov, *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pismennosti*, M.-L. 1951, s. 76-77.

⁶ Sergey E. Malov, *Eniseyskaya Pismennost Tyurkov*, M.-L. 1952, s. 84-90.

⁷ Sergey E. Malov, *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pismennosti*, M.-L. 1951, s. 76-77.

⁸ Sergey E. Malov, *Eniseyskaya Pismennost Tyurkov*, M.-L. 1952, s. 84-90.

⁹ Louis Bazin, *Les calendriers turcs ancien et medievauux*, Lille 1974, s. 113-115; Louis Bazin, *Les systemes chronologiques dans le monde turc ancien*, Budapest, 1991, s. 96-97; Louis Bazin, “L’Inscription Kirghize de Süji (essai d’une nouvelle lecture)”, *Documents et Archives Provenant de L’Asie Centrale*, Actes du Colloque Franco-Japonais, Kyoto, 4-8 Octobre 1988, s. 135-144.

¹⁰ Ugo Marazzi, “Alcuni problemi relativi alla diffusione del manicheismo presso i Turchi nei secoli VIII-IX”, *Annali dell’Istituto Orientale di Napoli*, 39 (N. S. XXIX),/2, Napoli 1979, s. 239-252.

¹¹ Osman Fikri Sertkaya, “Manas Destanı ile Eski Kırgız Yazıtlarının karşılaştırılması”, *Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni*, Ankara, 21-23 Haziran 1995, Konya 24-26 Haziran 1995), Ankara - 1995, s. 217-223; Osman Fikri Sertkaya, “Manas Destanı ile Eski Kırgız Yazıtlarının karşılaştırılması”, *Manas Destanı'nın 1000. Yılı Uluslararası Sempozyumu* (29-30 Haziran 1995) Abant İzzet Baysal Üniversitesi Kampüsü, Bolu - Türkiye, 6 s. Yayımı için bk. “Manas Destanı ile Eski Kırgız Yazıtlarının Karşılaştırılması”, *Bolu Üçtepe*, Bolu Türk Ocağı'nın aylık yayın organıdır, Yıl: 5, Sayı: 56, 15 Temmuz 1995, s. 8-9; Osman Fikri Sertkaya, ““Manas” Eposunun kelip çığışı cönündö [“Манас” эпосунун келип чыгышы жөнүндө]”, *The International Scientific Symposium Devoted to the “Manas” Epos Millennium Anniversary*, August 25-28, 1995, Bishkek 1995, 16 s. Yayımı için bk. *Manas 1000, Bişkek Bildirileri*, 26-31 Ağustos 1995, Ankara 1997, s. 177-184.

III. Uygur : yirinte : Yaglakar : Kan : ta : kel[tim]

Yaglakar Kan unvanından sonra gelen iki runiği -ta (ablatif fonksiyonlu lokatif eki olarak) okuma ve tercüme etme Malov'dan mülhem Zuyev'e aittir.¹² Klyaştorını da konuya başka açılardan dokunur.¹³

“Yaglakar Kan Ata keltim / Yaglakar Kan ata keltim / Yaglakar Kan : ta keltim” şeklindeki üç okumadan ilki olan Yaglakar Kan Ata unvanındaki Ata kelimesinin burada “cedd, ecdad” anlamında kullanılması normal değildir. İkinci okuma şeklindeki **ata kel-** “atmak, sürmek” anlamı da Türkçede başka bir kullanımının görülmemesi yanında Uygur Yaglakar hanedanının Tong Yabgu tarafından 780’de sona erdirilmesi ve Uygurların Ötüken havalisinde 780’den sonra en az 70 yıl daha ikamet etmeleri yüzünden tarihî gerçeklerle uyuşmamaktadır. Üçüncü transkripsiyon ve tercüme olan *Uygur : yirinte : Yaglakar : Kan : ta keltim* “Uygur ülkesinden Yaglakar Kan’dan geldim” şekli ablatif fonksiyonlu lokatif ekinin ince ve kalın şeklinin ilk satırın ikinci örneğinde : nokta ile ayrıldığını gösteriyor. Eklerin : nokta ile ayrıldığı bu imlâ tarzı Yenisey’in başka metinlerinde de geçer.

Şimdi de anlam üzerinde duralım. Yaglakar Han yani 745 ile 780 arasında hüküm süren üç handan birisi Ötüken havalisinde oturmaktadır. Kırgızlar ise Uygurların kuzeyinde bulunmaktadır. Uygur Hanı Yaglakar’ın kendi ülkesindeki bir Kırgız’ı Kuzeyde oturan Kırgız kavmine elçi gönderdiğini düşünürsek, metnin yazılma tarihini 780 yılından daha önceki bir tarihe taşımış oluruz. O zaman da Suci yazıtı Kırgız devri yazıtı olmaktan çıkar ve Tes / Taryat ve Şine-usu yazıtlarından sonra Uygur devrinde yazılan Uygur yazıtlarının yanında yer alır.

Böylece Louis Bazin’in Suci yazıtı hakkındaki “Öyleyse *Suci* yazıtı 840’tan sonraki yıllara aittir ve IX. yüzyılın ortalarına veya ikinci yarısına tarihlendirilebilir” hükmü en az 60 yıl kadar geriye getirilerek 780 yılını geçmemek üzere VIII. yüzyılın ikinci yarısında tarihlendirilebilir.

¹² Yu. A. Zuev, “Kirgizskaya Nadpis' iz Sudji”, *Sovjetskoe Vostokovedenie*, 1958/2, s. 133-135. krş G. Kara, “Louis Bazin, Les systèmes chronologiques dans le monde turc ancien. (Bibliotheca Orientalis Hungarica. vol XXIV). Akadémiai Kiadó, Budapest, Editions du CNRS, Paris 1991, 571 p.”, *AOHung*, XLVII (1-2), s. 201-206.

¹³ S. G. Klyaştorını, “İstoriko kul'turnoe znaçenie Sudjiyskoy nadpisi”, *Problemi Vostokovedeniya*, 1959/5, s. 162-169.

RUNİK HARFLİ METİN (G. J. RAMSTEDT'den)

[#k]Yŕ : ʃʌ : ɔn : 4HJYD : ʃkHʔTŕŕ : 4YŕD>	1
: ɔYHD : YJŕ>H : ʃJD>ŕ : H# : ʃJY> : 4H4H	2
: H# : ʃJHD>ŕ : ʃEN : ɔH4ŕ : ʃYŕ : YJŕ>H : H#	3
: ʃJYʌŕ : ʃJYŕ>ʌ : Hŕŕŕ : #Y>4Y : #ŕŕ	4
: ʃkT : 4Y>Y : #Jŕŕ : ɔ> : #JY : #kT : 4ŕ : Dŕ : ʃxεk	5
: H#JY> : #xYŕ : ʃkT : ʌN : #4H : ʌN : #4> : ʃkŕŕŕ : #Hŕ	6
#k··ŕ : Y>4>ŕ : ʔ4Nŕ : ʃ#4# : #kTŕŕ : 4YŕJH : H#4H	7
[#ŕ>]H : #kYN : ʃʌ# : #kTŕŕŕ : H#ʌ : H#Hŕŕŕ	8
: ɔJYʌH : ʃʌ : ʃH>H : J>ŕ : ʃ>#4#JxT : #JY>	9
ʃxHŕ : ʃ··Y : #JY> : Y>J>	10
JY> : # ···4 : #x#Tŕŕŕ	11

SUCİ YAZITI (Transkripsiyon)

- 1Uygur yir(i)nte Y(a)gl(a)k(a)r K(a)nta k(e)l[t(i)m].
- 2Kırk(1)z ogli m(e)n. Boyla Kutl(u)g Y(a)rg(a)n
- 3m(e)n. Kutl(u)g B(a)ga T(a)rk(a)n Öge buyrukı m(e)n.
- 4Küm surug(1)m kün togsuk[k]a b(a)tsık[k]a
- 5t(e)gdi. B(a)y b(a)r (e)rt(i)m. (A)g(1)l(1)m on, yıl(1)m s(a)ns(1)z (e)rti.
- 6İn(i)m yiti, ur(1)m üç, kız(1)m üç (e)rti. (E)bl(e)d(i)m. Og(u)l(1)m(1)n
- 7kız(1)m(1)n k(a)l(1)ñs(1)z birt(i)m. (A)m(1)r(1)ma yüz(e)r torug birt(i)m.
- 8Y(e)g(e)n(i)m(i)n (a)t(1)m(1)n kört(i)m. (A)mtı ölt(i)m. k[ott(1)m].
- 9Ogl(a)n(1)m! (e)rde (a)m(1)r(1)m(1)nça bol. K(a)nka tap. K(a)t(1)gl(a)n.
- 10Ulug og(u)l(u)m (a)şuka b(a)rdı.
- 11Körm(e)d(i)m, (a)rsl(a)n(1)m ogul!.

SUCİ YAZITI (Cümleler)

1. ¹Uygur yir(i)nte Y(a)gl(a)k(a)r K(a)nta k(e)l[t(i)m].
2. ²Kırk(i)z oğlı m(e)n.
3. Boyla Kutl(u)g Y(a)rg(a)n ³m(e)n.
4. Kutl(u)g B(a)ga T(a)rk(a)n Öge buyrukı m(e)n.
5. ⁴Küm surug(i)m kün togsuk[k]a b(a)tsık[k]a ⁵t(e)gdi.
6. B(a)y b(a)r (e)rt(i)m.
7. (A)g(i)l(i)m on, yıl(k)ım s(a)ns(i)z (e)rti.
8. ⁶İn(i)m yiti, ur(i)m üç, kız(i)m üç (e)rti.
9. (E)bl(e)d(i)m.
10. Og(u)l(i)m(i)n ⁷kız(i)m(i)n k(a)l(i)ñs(i)z birt(i)m.
11. (A)m(i)r(i)ma yüz(e)r torug birt(i)m.
12. ⁸Y(e)g(e)n(i)m(i)n (a)t(i)m(i)n kört(i)m.
13. (A)mtı ölt(i)m.
14. K[ott(i)m].
15. ⁹Ogl(a)n(i)m! (e)rde (a)m(i)r(i)m(i)nça bol.
16. K(a)nka tap.
17. K(a)t(i)gl(a)n.
18. ¹⁰Ulug og(u)l(u)m (a)şuka b(a)rdı.
19. ¹¹Körm(e)d(i)m.
20. (A)rsl(a)n(i)m ogul!.

TERCÜME

1. Uygur ülkesinden (yurdundan, toprağından) Yaglakar Han'dan geldim.
2. Kırgız Oğlu'yum.
3. Boyla Kutlug Yargan'ım.
4. Kutlug Baga Tarkan Öge'nin buyruğuyum.
5. Şanım, şöhetim gün doğusuna (ve) gün batısına (kadar) ulaştı.
6. Zengin, varlıklı idim. (Zengin bir hayat sürüyordum).
7. Ağılım on tane, at sürüm ise sayısız idi. (On ağılım, sayısız atlarım /sürülerim/ vardı).
8. Küçük kardeşim yedi, oğlum üç kızım üç idi. (Yedi küçük kardeşim, üç oğlum, üç kızım vardı).
9. Onları everdim.
10. Oğlumu, kızımı başlıksız verdim.
11. Hayatta iken onlara yüzer doru (at) verdim.
12. Oğullarımın ve kızlarımın çocuklarını gördüm.
13. Şimdi öldüm.
14. (Onları) terkettim. (koydum = bıraktım, terkettim).
15. Evlatlarım! Erlikte yaşadığım zamandaki insanlardan olun!

16. Han'a itaat edin!
17. Hizmet edin!.(Zahmetlerine katlanın).
18. Büyük oğlum erken gitti. (Büyük oğlum hızla, acele ile, çabucak gitti (öldü).
19. (Seni bir daha) görmedim.
20. Arslanım oğlum.

19-20 (Arslanım (arslan gibi olan) oğlumu bir daha göremedim).

BİBLİYOGRAFYA

- 1 Gustav John Ramstedt, "Zwei uigurische Runeninschriften in der Nord-Mongolei", *Journal de la Societe Finno-Ougrienne*, 1913, XXX, s. 1-9.
- 2 Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları, I*, İstanbul 1936, s. 155-159.
- 3a Sergey E. Malov, *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pismennosti*, M.-L. 1951, s. 76-77.
- 3b Sergey E. Malov, *Eniseyskaya Pismennost Tyurkov*, M.-L. 1952, s. 84-90.
- 4 Yu. A. Zuev, "Kirgizskaya Nadpis' iz Sudji", *Sovyetskoe Vostokovedenie*, 1958/2, s. 133-135.
- 5 S. G. Klyaştorıny, "İstoriko kul'turnoe znaçenie Sudjiyskoy nadpisi", *Problemi Vostokovedeniya*, 1959/5, s. 162-169.
- 7 Ugo Marazzi, "Alcuni problemi relativi alla diffusione del manicheismo presso i Turchi nei secoli VIII-IX", *Annali dell'Istituto Orientale di Napoli*, 39 (N. S. XXIX),/2, Napoli 1979, s. 239-252.
- 8 Louis Bazin, "L'Inscription Kirghize de Sūji (essai d'une nouvelle lecture)", *Documents et Archives Provenant de L'Asie Centrale*, Actes du Colloque Franco-Japonais, Kyoto, 4-8 Octobre 1988, s. 135-144.
- 9a Osman Fikri Sertkaya, "Manas Destanı ile Eski Kırgız Yazıtlarının karşılaştırılması", *Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni*, Ankara, 21-23 Haziran 1995, Konya 24-26 Haziran 1995), Ankara - 1995, s. 217-223.
- 9b Osman Fikri Sertkaya, "Manas Destanı ile Eski Kırgız Yazıtlarının karşılaştırılması", *Manas Destanı'nın 1000. Yılı Uluslararası Sempozyumu (29-30 Haziran 1995)* Abant İzzet Baysal Üniversitesi Kampüsü, Bolu - Türkiye, 6 s.
Yayımı için bk. "Manas Destanı ile Eski Kırgız Yazıtlarının Karşılaştırılması", *Bolu Üçtepe*, Bolu Türk Ocağı'nın aylık yayın organıdır, Yıl: 5, Sayı: 56, 15 Temmuz 1995, s. 8-9.
- 9c Osman Fikri Sertkaya, "'Manas" Eposunun kelip çıkışı cönündö ["Манас" эпосунун келип чыгышы жөнүндө]", *The International Scientific Symposium Devoted to the "Manas" Epos Millennial Anniversary*, August 25-28, 1995, Bishkek 1995, 16 s.
Yayımı için bk. *Manas 1000, Bişkek Bildirileri*, 26-31 Ağustos 1995, Ankara 1997, s. 177-184.